

XVIII ƏSRİN II YARISINDA OSMANLI DÖVLƏTİNİN CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNİN BƏZİ ASPEKTLƏRİ**G.K.SULTANOVA***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
qulus2009@rambler.ru*

Rusiyanın Kartli-Kaxeti çarlığını öz himayəsi altına almasına cavab olaraq Osmanlı hökuməti bütün Azərbaycan xanlarını və Dağıstan hakimlərini Rusiyaya qarşı birləşməyə, Rusiyanı Cənubi Qafqaza buraxmamağa, Qafqaz dağlarından keçən yolları dağıtmağa çağırmaqla cavab verdi. Osmanlı hökuməti 1783-cü ilin sonunda Trabzon, Ərzurum və Axisqa, bir qədər sonra isə Qarsdakı qoşunlara sərkərdələr təyin etdi. Kartli-Kaxetiya ilə həmsərhəd paşalıqlarda qoşunlar hazır vəziyyətə gətirildi. Axisqa, Ərzurum, Qars və Bəyazid paşaları İrəvan və digər Azərbaycan xanlıqları ilə əlaqə yaradaraq, onları Rusiyanın Qafqazdakı əlaltısı İrakliyə qarşı birgə çıxış etməyə çağırırdılar (3, 20).

1783-cü ilin payızında Xəlil Paşanın başçılığı ilə Cənubi Qafqaza göndərilən Osmanlı nümayəndə heyətinin məqsədi Azərbaycan və Dağıstan feodalları ilə Rusiya və Kartli - Kaxetiya qarşı ittifaq bağlamaq idi (2, 158). Şirvan və Qarabağda olduqdan sonra Xəlil Əfəndi İrəvana getdi. Sonra isə yenidən Qarabağa, İbrahim Xəlil xanın yanına gəlib Şuşanı öz qərargahına çevirdi. II İraklinin qubalı Fətəli xanın yanına göndərdiyi məmur Mirzə Qurgen Mixaylo xəbər vermişdi ki, o, xanın yanında olarkən, Süleyman paşanın nümayəndəsi məktub və hədiyyələrlə gəlmişdi. Fətəli xan gürcünün yanında ehtiyat edərək paşanın hədiyyə və məktublarını gizli şəkildə qəbul etmişdi.

1784-cü ilin aprelində İstanbula qayıdan Xəlil əfəndi Azərbaycan və Dağıstan hakimlərinin yardım haqqında çağırışlarını sultana çatdırırdı. Yardım xahişi edənlər arasında qubalı Fətəli xan da var idi (4).

Qubalı Fətəli xanın yardım xahişi təsadüfi deyildi. O, bu zaman artıq Cənubi Azərbaycana yürüşə hazırlaşır. Fətəli xan ilk növbədə, Ərdəbil xanlığını ələ keçirməyə çalışırdı. Ərdəbil Cənubi Azərbaycanda Təbrizdən sonra ikinci böyük şəhər idi.

Lakin Fətəli xanın Cənuba yürüşü qonşu hakimlərin və dövlətlərin, ilk növbədə, II İraklinin və rus sarayının etirazına səbəb oldu. Çünki Fətəli xanın bu yürüşü Rusiyanın maraqlarına uyğun gəlmirdi. Bu dövrdə rus hökumətində Cənubi Qafqazın bəzi vilayətlərini tutmaq və burada bufer yaratmaq məsələsi müzakirə olunurdu. Rus dövlət məmuru A.P.Xrapovitski öz xatirələrində yazırdı: «...mən sandıqdan knyaz Potyomkin Tavriçskinin İrandakı hərç-mərclikdən istifadə edərək, Bakı və Dərbəndi tutub Gilanı birləşdirməklə böyük knyaz Konstantin Pavloviçə çatmaq üçün Albaniya adalndıracaq dövlət yaratmaq haqqında məxfi layihəsini tapdım. Qarabağ və Qaradağ torpaqlarını da bu dövlətin tərkibinə daxil etmək nəzərdə tutulurdu. Rusiya qoşunlarının cənuba yürüşü 1783-cü ilin yazına planlaşdırılmış, sonra növbəti ilə təxirə sa-

lınmışdı. Tərtib olunmuş plana əsasən, rus qoşunları həm Xəzər dənizinin qərb sahili ilə Dərbənddən Ənzəliyə, həm də Gürcüstan tərəfindən Qarabağ, Qaradağ və İrəvan xanlıqlarına yeridilməli idi. Bu planın gerçəkləşdirilməsi Qafqaz xəttindəki Rusiya qoşunlarının komandanı P.S.Potyomkinə həvalə edilmişdi».

P.S.Potyomkin hökumətdən Quba qoşunlarının cənuba hərəkətinin davam etdirilməsinin qarşısını almaq əmrini aldı. Q.A.Potyomkinin göstərişi ilə qonşu feodal hakimləri və ilk növbədə, qarabağlı İbrahim Xəlil xanı Fətəli xana qarşı qaldırmaq qərarına alındı. Q.A.Potyomkinin bu məsələ ilə bağlı buyruqlarında deyilirdi ki, əgər Quba hakimi sözə qulaq asmazsa və öz yürüşünü davam etdirərsə, Dərbəndi tutmaq və digər xanları Fətəli xana qarşı yönəltmək lazımdır. General - poruçik Potyomkin Fətəli xandan öz qoşunlarını buraxmağı və öz hərəkətlərinin nəticəsi haqqında düşünməyi tələb etdi (5, 106).

Rus zabiti Burnaşov 1784-cü il dekabr ayının 26-da general Potyomkinə yazırdı ki, II İraklinin Şuşaya göndərdiyi nümayəndə 1784-cü ilin dekabrın 20-də Tiflisə qayıdıb bildirmişdir ki, Osmanlı sultan, İbrahim Xəlil xan və Fətəli xanın hər birinə xəz paltı, saat və 4 min çervon pul göndərmişdir.

1784-1785-ci ilə aid sənəddə deyilir ki, II İrakli Osmanlı, yaxud Azərbaycan torpaqlarına və ələlxüsus İrəvan qalasına hücum etdiyi təqdirdə Azərbaycan hakimlərinin Osmanlı dövləti ilə birlikdə hərbi hazırlıqları lazımdır.

Sultanın 1784-cü ildə verdiyi bir fərmanda Dağıstan hakimləri və Azərbaycan xanlarının Osmanlı tərəfinə cəlb olunub İrakliyə qarşı birgə müqavimət göstərməsi zərurəti qeyd olunurdu.

Osmanlı hökumətinin Cənubi Qafqazda ən çox diqqət yetirdiyi məntəqələrdən biri İrəvan idi. İrəvan qalası bölgənin strateji əhəmiyyətə malik qalalarından idi. Osmanlı rəsmi dairələrindən İrəvan xanına (eləcə də digər Azərbaycan xanlarına) göndərilən məktublardan birində deyilirdi: «Siz irəvanlılar təbiətə türksünüz. Əgər bəd qüvvələr İrəvan qalasını almaq istəsələr, müdafiə olunaraq müsəlman qanunçuluğunu qorumalısınız. Sultan Qars, Bəyazid paşalarına həmişə sizi müdafiə etməyi tapşırılmışdır. Ən qədim dövrlərdən biz dost olmuşuq. Biz həmişə qonşunu qorumağa hazırıq».

Həmin dövrə aid olan rus arxiv sənədlərindən birində yazılırdı ki, Osmanlı elçiləri Azərbaycana səpələnmişlər. Onlar çalışırlar ki, qoşun toplusınlar və rusların qarşısını kəsib, onları Cənubi Qafqaza buraxmasınlar. Həmin sənədin bir başqa yerində xəbər verilirdi ki, Azərbaycan xanları Rusiyanın təbəəliyini qəbul etməyib, Osmanlı dövləti və İranla müqavilə bağlamışlar ki, cənuba yürüş edə biləcək rus qoşunlarına müqavimət göstərsinlər.

Osmanlı imperiyasının Azərbaycan xanlıqlarına münasibətindən Cənubi Qafqaz xristianları, xüsusilə ermənilər narahat olurdular.

Beləliklə, XVIII yüzillikdə və XIX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı imperiyası ilə Azərbaycandakı siyasi qüvvələr və dövləti qurumlar arasında mövcud olmuş münasibətləri əks etdirən zəngin sənəd və materialların təhlilindən sonra aşağıdakı nəticəyə gəlmək mümkündür:

A. 1747-ci ildə Osmanlı-Azərbaycan münasibətlərində keyfiyyətə, tamamilə yeni olan bir mərhələ başlayır.

B. Azərbaycan xanlıqları arasında ərazi, rəiyyət və sərvət uğrunda fasiləsiz çekişmələr güclənib.

C. Urmiyalı Fətəli xan Əfşarın və qubalı Fətəli xanın ölkəni birləş-

dirmək təşəbbüsləri digər xanların və Azərbaycanda gözləri olduğu üçün vahid Azərbaycan dövləti yaradılmasının qatı əleyhdarı olan Rusiya və İran hakimlərinin müqaviməti üzündən uğurla sonuclanmır.

D. Rusiya və onun əlaltısı II İraklinin şah taxt-tacına iddiaçıların təcavüzünə qarşı mübarizədə qüdrətli ehtiyac hiss edən Azərbaycan xanlıqlarının bir çoxu yarandıqları gündən Osmanlı imperiyası ilə sıx münasibətlər yaratmağa, onun dəstəyini qazanmağa çalışıblar.

E. XVIII yüzilliyin sonunda bir müddət daxili problemlərə və daha vacib xarici məsələlərə başları qarışdığı üçün iri dövlətlərin, o cümlədən Osmanlı imperiyasının Azərbaycana diqqəti zəifləyib (1, 750).

ƏDƏBİYYAT

1. Azərb. MEA Tarix İnstitutunun Elmi Arxivi (TİEA), iş 178 (4), 750 s.
2. Baxıxanov A. Gülüstani-İrəm. Bakı: Azərneşr, 1990, 158 s.
3. Dəlili H.Ə. Azərbaycanın cənub xanlıqları (XVIII əsrin ikinci yarısında). Bakı: Gənclik, 1979, 20 s.
4. RQVİA, f. 52, op. 1, d. 331, ç. 4, I. 11.
5. Cemal Gökçe, Kafkazyə ve Osmanlı imparatorluğunun Kafkazyə siyaseti (Doktora tezi). İstanbul: 1979, 106 s.

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ПОЛИТИКИ ОСМАНСКОГО ГОСУДАРСТВА НА ЮЖНОМ КАВКАЗЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА

Г.К.СУЛТАНОВА

РЕЗЮМЕ

В статье освещаются актуальные в историографии вопросы русско-турецких взаимоотношений во второй половине XVIII века по отношению к Южному Кавказу. Конкретно, автор останавливается на важных аспектах этих сложных взаимоотношений, как стремление России и Османской Турции утвердить свою гегемонию в регионе, овладеть важным участком объекта международных транзитных торговых путей. Кроме этого, в статье на конкретных фактах также рассматриваются такие проблемы: как политическое положение, внешняя политика азербайджанских ханств, их взаимоотношения с Османской империей. Одновременно показывается агрессивная направленность царской России в борьбе за гегемонию на Южном Кавказе.

SOME ASPECTS OF SOUTH CAUCASUS POLICY OF OSMANLI STATE AT THE SECOND HALF OF THE 18th CENTURY

G.K.SULTANOVA

SUMMARY

The article highlights the actual questions in the historiography of Russian Turkish relations towards South Caucasus at the second half of the 18th century. The author especially studies the important aspects of these difficult interrelations, such as the aim to establish their hegemony in the region and own the important sphere of international transit trade ways.

Moreover, the article analyzes the political condition, the foreign policy of Azerbaijan khanates and their relations with Osmanli Empire, and shows the aggressive policy of tsarist Russia for the hegemony in South Caucasus.